

Bland Lofotens fula fiskar

Torsken och turisten är delar i samma ekosystem, deras rörelser är lika regelbundna som tidvattnet. På ön Skrova växer minnena till liv om en helt annan plats med en annan historia.

I

MIN MORFAR OVE SUNDIN gick bort nio månader innan jag föddes. Under min uppväxt fick sambandet en nästan mytisk dimension. Inte sällan fick jag höra att vi var lika till utseende och sätt. Även om det kanske inte är helt sant vårdade jag den föreställningen – den skapade ett alldeles speciellt band som sträckte sig över tid, rum och generationer. Det var inte frågan om själavandring eller liknande, men att något från honom hade överförts till mig. Till exempel hans namn, som jag i vuxen ålder gjort till mitt. O:et gör mig googlingsbar, en inte helt oviktig sak i vår tid.

Nästan varje sommar sen min födelse har jag under några veckor bott i den sjöbod han byggt; somnat in bland varma träpaneler till ljudet av vågornas kluckande mot stranden, eller från regnet som slår mot takpanelerna. Ove var fiskare innan

han 1937 flyttade från Hemsön utanför Härnösand till Örnsköldsvik och tjänsten som disponent på Ångermanlands fiskförsäljningsförening. Han föddes på Hemsön, liksom hans far, farfar och farfars far gjorde, medan hans farfars farfar skräddaren Johan Persson Sundin föddes på fastlandet några mil norrut. 1780, nygift, flyttade Johan Persson Sundin till Hemsön, varför vet jag inte, men tillsammans med Anna Danielsdotter fick han sju barn. Tre av dem nådde upp till vuxen ålder, endast ett fick egna barn.

Det är inuti en bevarad rorbu i Lofoten som bilden av ett svartvitt gammalt fotografi av morfars kommer till mig. Rorbua som en madeleinekaka, eller en före detta älskares parfym som når en när man oförberedd vandrar längs en bakgata, en historiens flodvåg störtar

över en. På fotografier sitter han i en skötbåt, klädd i sydväst och oljerock med blicken uppmärksam mot horisonten.¹ De saker jag ser här, på Lofotmuseet utanför Kabelvåg, påminner om de ting han lämnade efter sig, och som till stor del fortfarande hänger kvar på de nakna stockarna vilka släpper igenom lite av havet utanför: stora, nötta nät, linor och rep, boj och ankare, otympliga handskar och verktyg. Atmosfären är tung, allting är rejält för att kunna stå emot slitage. Vatten och vind. Ett allt igenom praktiskt rum där man arbetade hårt och levde utan överflöd. Det sitter fast i väggarna.

Det som fanns i överflöd var fisk. Jag står i en av de rorbuer som tiotusentals tillresta fiskare levde och sov i för att fånga den vandrande torsken, eller skrei som man säger. Ett ord som

kommer från fornnordiskans *skriða*, att skrida fram. Namnet är passande för en fisk som varje år mellan januari och mars kommer från Barents hav till Lofotens djupa vatten för att leka. Historiskt har den varit lika punktlig som månens växlingar, och havets ebb och flod.

Nästan i alla fall. I gamla skattetabeller kan man se hur mängden skrei har fluktuerat över århundradena. Man har inte kunnat mäta antalet skrei i havet, men man har exempelvis mätt antalet fiskare som rest till ögruppen i Nordland. I början av 1900-talet måste beståndet skrei ha sjunkit drastiskt för att därefter återhämta sig i mitten av århundradet. Fluktuationen beror inte så mycket på överfiske som på förändrade havsströmmar och havstemperaturer vilka påverkar de känsliga torskäggen, och rörelsemönstret hos den lilla stimfisken lodda, torskens viktigaste bytesdjur.

Idag är det inte främst fiskare som kommer till Lofoten. Varje år lockas 350 000 turister till det natursköna landskapet, till upplevelser som *whale safari* och *nordic light hunt*.

II

HURTIGRUTEN ANLÄNDER TILL Svolveer två gånger om dagen, en gång på dess väg söderut, andra gången på vägen norrut, det sker på samma tidpunkt varje dag, också det lika regelbundet som ebb och flod. Som stadens andetag, eller puls. Från landgången strömmar passagerarna ut, för att tjugo minuter innan avgång sugas in igen.

Länge var fisket det som byggde samhällena i Lofoten. Idag är det turismen som håller dem vid liv. Imorgon är det kanske oljan om Høyres Erna Solberg får bestämma. För turismen är fisket viktigt, fisket bevarar den tradition besökarna vill uppleva. Oljeborring däremot kan snabbt förvandla den marina havsmiljön och göra den livsfientlig och därmed förstöra grunderna för såväl fisket som turismen. Men inte heller den senare är oskyldig. De flesta kommer hit med flyg och reser kring ön med hyrbilar och som vi alla vid det här laget borde veta höjer förbränningen av fossila bränslen havstemperaturerna. När den utsläppta koldioxiden löses upp i vatten stiger havets pH-värde. Vattnet blir syrefattigt. Vid ett pH-värde på 7,7 sjunker andelen torskägg som överlever med 20–30%; idag ligger genomsnittet för haven på 8,0. När haven blir varmare och surare krymper torskens möjligheter till att fortplanta sig. Temperaturhöjningen förändrar skreiens vandring. När vattnet blir varmare behöver den leta sig längre norrut för att leka. Den globala uppvärmningen förändrar inte bara Lofotens klimat. Den riskerar också att förinta den näring som upprätthållit och format ölandskapet i över tusen år. För att inte tala om vad decimerade stammar av torsk gör med sälen, havsfåglar och vissa valar.

Det tänker jag när jag känner doften av kolmonoxid i den klara kvällsluften. Överallt står tomma, spöklika bilar på tomgång – utanför butiker, restauranger, och till och med bostadshus. Överflödet är lätt att ta för givet, naturgivet.

Att framtida skrei-fiske skulle vara hotat är svårt att tro när jag står under en enorm fiskehässa, torkhässa, eller *fiskehjell* på bokmål och tittar på de flera tusentals torkade, av morgonsolens strålar belysta, torsk huvuden. Till höger finns en likadan pyramidformad hässa, och lite längre bort, på andra hässjor hänger de uppsprättade kropparna i långa

led. Lukten dominerar men är inte kväljande i det öppna och den helt torra kylan. Någonstans har jag läst att Lofotens klimat utgör utmärkta förhållanden för att torka torsken under bar himmel. Också det är säkert en anledning till varför öarna redan under medeltiden blev en betydande handelsplats och en del i ett internationellt handelsnätverk av stock- eller torrfisk som via Bergen gick vidare ut mot Rostock, Lübeck, Bremen, Köln, Brügge, Scarborough och London. Länge var torrfisken Norges viktigaste exportprodukt – som svensk drar man kanske lite på smilbanden åt detta faktum – men det var innan oljan och turismen gjorde landet rikare än sin granne i öst.

Kanske är det något med själva landskapet. En sån här natur kan inte vara sårbar. Det går knappast att föreställa sig att detta hav som kan vara så obarmhärtigt mot dem som lever vid det, drunknar i det, blir tagna av stormar eller dras ned i den berömda Malströmmen, kan ta skada av människan. Det går emot ens instinkter. Att en natur med väldiga berg och mäktiga formationer och märkbara krafter kan rubbas av människan. Hon som i jämförelse är så liten.

Oljan och fisket hänger samman. De ansamlingar av plankton som gjort det norska havet så rikt på havslevande djur är också grunden för oljereserverna. Och den olja som man nu borrar upp och förbränner gör att det marina ekosystemet riskerar att kollapsa.

III

ÄVEN ÅNGERMANLANDSKUSTEN var en gång ett betydande fiskeläge. Här lekte inte torsken men däremot strömmingen som med sin jämna glansiga fjäll kallats havets silver. Under den svenska Vasatiden fastslogs att kronan ägde alla fiskelägen och all fisk. Kronan, alltså den svenska kungen, gav de så kallade gävlefiskarna ensamrätt på fisket längs Norrlandskusten. I skyddade vikar byggde de upp ett pärlband av fiskelägen som alla antog en liknande form: sjöbodas vid vattnet med kokhus strax ovanför, inte sällan reste de ett kapell i närheten och ovanför husen anlades en gistvall för att kunna hänga upp och torka nät. Varje år i maj reste de upp, fyllde upp fiskelägena med liv, saltade strömmingen, för att i september fara ned igen med båtar fullastade med tunnor.

Prästhushamn, det fiskeläge på Hemsön som min morfar fiskade från, finns nämnt redan på 1500-talet. Det byggdes troligen upp av gävlefiskarna men övertogs av hemsöborna när gävlefiskarnas inflytande minskade under 1600-talet; först efter att Härnösand blivit Norrlands andra stad med stadsprivilegier, därefter med fiskestadgan från 1766 då strand- och markägares rätt stärktes. Gävlefiskarna försvann. Till skillnad från Lofoten har Västernorrlands kuster aldrig kunnat inhysa både tillresta och bofasta fiskare samtidigt, beståndet har aldrig varit tillräckligt stort.

Sexton bofasta fiskare fanns det i Prästhushamn på 30-talet. Bara på den lilla ön Skrova, i Vestfjorden, var antalet upp mot 10 000 under högsäsongen. Prästhushamns fiskare var alltid deltidsfiskare, de lämnade under sommarmånaderna torpen längre in på ön och bosatte sig i hamnen. I det moderna folkhemmet Sverige blev en dylik tillvaro inte bara olönsam, den motarbetades också av den statliga fiskepolitiken som fordrade ökad specialisering, maximerad produktion och valde därför att satsa på

det betydligt lönsammare västkustfisket. Morfar såg detta tidigt och var framsynt. Han studerade bokföring via Hermods och kunde skapa sig en karriär i det nya Sverige. Efter andra världskriget dog fiskeläget Prästhushamn ut för att återuppstå som semesterort. I denna nya tid fanns det ingen plats för deltidsfiskare på geografiskt avlägsna öar. Däremot blev fritid ett begrepp med urbanisering och växande välstånd och semestern som idé och praktik; 1951 fick svenska arbetstagare tre veckor semester, 1963 blev det fyra och 1978 utvidgades det till fem veckors semester.

IV

DET REGNAR PÅ SKROVA. Det har regnat flera dagar i sträck, men inte oavbrutet. Vädret kan växla snabbt här i Vestfjorden. På bara några minuter spricker molntäcket upp och en svag, sepiafärgad sol ger fasaderna en säregen lyster. Skrovas berg – som mäter 280 meter över havet – börjar glöda i det svaga eftermiddagsljuset.

Mitt på toppen av en förhöjning står ett väldigt flyttblock vänt mot hamnen. Det måste ha förts upp hit med inlandsisen och blivit kvar efter att inlandsisen drog sig bort. Överallt ser man hur isen har dragit och slitit i landskapet på ön, gjort berget kargt. Att vara här är att vara nära naturkrafterna, tänker jag, de upplevs i alla fall intensivare. En natt stormar det så starkt att min säng skakar. Det går så tydligt att se hur naturkrafterna format denna lilla avgränsade plats. Först de geologiska och marina krafterna, därefter de

mänskliga: hamnar som har dikats ut, fördämningar som byggts upp eller klippor som sprängts bort. Ön är också fylld av bunkrar och militära lämningar. Det finns knappt några träd här, åtminstone inte på väst- och sydsidan, och de få som finns är småväxta och krumma.

När jag ser klipporna på Skrova ser jag klipporna på Hemsön. Samma spruckna granit, som vid havsytan skiftar från lätt rosa till mörkgrå. Men till skillnad från östersjökusten ser man här tecken på ebb och flod. Två gånger per dag sjunker vattnet, för att därefter stiga. Enligt en kinesisk myt var vattnet jordens blodomlopp, och tidvattnet dess puls.

Ön Skrova har varit bebodd åtminstone sedan 1200-talet. Om man på platser som Hemsön odlat en tradition av att kombinera jordbruk med fiske har befolkningen på Skrova varit utelämnad åt vad havet kunnat ge. I folkräkningen 1865 registreras 266 invånare, 3 hästar, 26 kor, 112 får, 26 getter och 18 grisar. Tio år senare har antalet invånare ökat till 350, samtidigt har det skett ett tillskott på 4 oxar, 32 kor och nästan 60 getter, men antalet hästar har bara stigit till 4. År 1900 räknar man till hela 433 människor på Skrova, men man har slutat räkna djur.

Inte heller jag har sett några boskapsdjur på ön som idag har en befolkning på runt 150 personer, däremot stryker en hel del katter runt kring husknutarna. Ett tag funderar jag på, halvt på skämt, halvt på allvar, att starta instagramkontot »Cats of Skrova«.

V

KOKSTUGORNA HAR BLIVIT sommarstugor, och Prästhushamn är inte längre ett fiskeläge men en semesterort. Sjöbodarna används fortfarande flitigt, framförallt till rekreation, solbad, grillning och middagar i de ljusa nordiska sommarnätterna. En båt ligger förankrad vid nästan varje brygga och visst finns det en och annan som håller fisket vid liv, men de blir färre. Vildlaxen, som pryder Ångermanlands landskapsvapen, finns knappt längre. En hel del sik dock, och den äts gärna rökt och på tunnbröd. De flesta sjöbodarna är renoverade, rymmer tv-apparater, badrum med vattenklosett, sovrum.

I Lofoten vill alla turister bo i en orbu. Inga fastlandsfiskare reser längre hit upp under vårvinter för att fånga sin del av den vandrande torsken, men flödet av människor in-och-ut från Lofoten intensifieras för varje decennium. *Authentic orbuer experience* utlovar ett företag till köpstarka turister från USA, Tyskland, Ryssland, Kina med flera. Flera tusen norska kronor måste man betala för en *waterfront orbue*, per natt. I mitten av 1900-talet kom tusentals tillresta fiskare, bara till Skrova. Det är svårt att föreställa sig den trängsel som måste ha rått. I orbuene fanns inte plats för mer än ett hundratal tillresta. Man fick sova i båten, bland djuren i uthusen eller i tillfälliga skjul. Sovplatser som knappt gav skydd mot kylan, vinden eller vätan. Rapporter från den tiden talar om missförhållanden, kraftig stank och epidemier.

Nästan på toppen av Lofotentungan ligger ett av Norges allra äldsta bevarade fiskelägen, den lilla orten Nusfjord, *pardon*, Nusfjord Arctic Resort™. För detta är inte ett vanligt samhälle längre utan en samling hotellrum som erbjuder »intimate experience of »orbue« life« och »a haven for ... reconnecting with nature«. På väg in i byn måste man betala en avgift, 50 norska kronor, som om det var ett slags Disneyland. Därefter kan man promenera runt, besöka

den gamla fabriken för torskleverolja eller äta på restaurangen som serverar »arktisk gastronomi«, gå på baren för lite »after-sea« eller besöka »lanthandeln«. Det tar inte många minuter att gå igenom fiskeläget, men man känner sig tvingad att stanna upp varannan meter och fiska upp mobilkameran. Jag tittar in i ett par av de till synes enkla trähusen i nordisk rödfärg med vita knutar, och tänker att inredningsstilen kanske kunde beskrivas som *shabby sea chic* eller liknande. Men det är trots allt svårt att inte bli hänförd. Husen ligger i slutet av en fjord, på andra sidan vattnet reser sig en klippa nästan lodrätt upp ur havet. Ljudbilden domineras av den arktiska tretåiga måsens gälla skrin. Vad skulle denna ort vara utan turismen? Kanske helt övergiven, förfallen, övertagen av havet och fåglarna. Det hade kanske inte varit sämre.

På instagram finns kontot »Venezia non è disneyland«, Venedig är inte Disneyland. Det är en del av den rörelse mot turism som växer, inte bara i Venedig men också i Barcelona, Mallorca och Dubrovnik. Det nyligen grundade nätverket SET-Net (Network of Southern European Cities against Touristification) skriver i ett yttrande att de motsätter sig »trivialiseringen av såväl urbana som naturliga miljöer vilka har blivit förvandlade till temparker«. Allt oftare talas det om överturism, om turismens inverkan på den lokala miljön, och om *hållbarhet* – långt ifrån några nya teman – men fortfarande stiger antalet turister för varje år. Man vill ju vara en del av festen när den pågår, inte när festen tagit slut.

Lofoten är inte Venedig eller Dubrovnik. Den som söker de arktiska kvaliteterna här, en bit ovanför polcirkeln, finner dem fortfarande: stillhet, enkelhet, gränslös natur, askes, tystnad, ja till och med isolation kan man hitta här. Ironin ligger i att försöket att tillfredsställa begäret efter dessa kvaliteter utplånar det som från början var begärligt. Varje lass med besökare tar bort det som

söktes, varje person som söker det autentiska förtunnar detsamma. Den »orörda« naturen blir allt mer rörd, vid naturstiggar hopar sig avfall, varje flygplan och buss driver på transformationen av planeten.

VI

UTANFÖR DET VITA hus på Skrova där jag under lite mer än en vecka bor, smälter snödrivor bort i regnet. Det ligger ett stenkast från den lilla lanthandeln som utgör navet i samhället. Jag läser efter en kort promenad i regnet att endast under fjärde kvartalet 2018 reste 13,8 miljoner människor med flyget till, från och inom Norge. 11 031 passagerare ankom till Svolve, 14 263 till flygplatsen på Vestvågøya. En vän skickar en video från Lufthansa. 2,5 miljoner har tittat på filmen där en man med djup stämma erkänner hur uttråkad han blivit som resefotograf: Överallt var det samma sak, wifi, massiva hotell och överfyllda stränder. »Jag ville inte det mer. Men så kom jag till Lofoten – gudarnas öar.« I denna korta film blir Lofoten en plats för ensamhet och äventyr, gömd långt upp i det arktiska, i det mystiska landet Thule där den sublimes naturen kan fyllas med alla möjliga föreställningar. Ett förbisett område för upptäcktsresanden. En plats för de som varit överallt och sett allt. Filmen, som lades upp på Instagram under hashtaggen #LifeChangingPlaces, visar dramatiska bilder: det är bara fotografen och landskapet, inga andra människor syns till. Endast vind, massiva berg och ett ensamt får som drömmande

blickar upp mot en imponerande himmel. Där vill man vara!

Sommaren 1966 började man prospekteringsborrningen utanför den norska kusten, året efter slår borren rätt och det svarta guldet börjar sippa ut från havsbotten. Vid denna tid slår Lofoten-fisket i botten, efter att stadigt minskat sedan början av femtiotalet.

Från 1950 och till 2010 har antalet överexploaterade fiskearter stigit från 10% till närmare 90%. Kurvan som visar hur den internationella flygturismen stigit från andra världskrigets slut till vårt millennium är lika brant. Tillsammans bildar de ett stup, eller en hockey-kurva. De bildar två tecken på den händelse man brukar kalla för *den stora accelerationen* som fyrade av planeten in i en ny geologisk epok.

VII

TROTS DET UPPEBARA sambandet mellan den globala reseindustrin och den globala uppvärmningen är den allmänna synen på resande fortfarande att det inverkar positivt på ens person och på sociala relationer, skriver Dean MacCannell i *The Ethics of Sightseeing* (2011). Resan är »utbildande, upplysande, vidgar vyer, fördriver fördomar, leder till fred och förståelse«, därmed blir resan en etisk handling, därför att genom den kan vi göra världen begriplig och meningsfull.

Turistnäringen i Lofoten sysselsätter ungefär 10 000, medan bara dryga 2500 arbetar i fiskeindustrin. Varje år söker sig 350 000 turister hit, flest under sommarmånaderna juni och juli

när man kan uppleva midnattssolen. Turistindustrin drivs av upplevelser, jakten på *vyer*, sökandet efter det sublima och pittoreska. Men framförallt drivs den av oljan. Den fortfarande rika tillgången på billig energi fortsätter elda på den globala ekonomin år efter år och ger oss inte bara möjlighet att vecka tid och rum, så att Oslo blir granne med Berlin, utan rubbar också jordens atmosfäriska och geologiska sammansättning.

Resande och turism har blivit en av världens främsta ekonomiska aktiviteter, en av de största industrierna. Enligt några beräkningar, bland annat en från 2017 från The World Travel and Tourism Council utgör turism och resande idag en tiondel av världens BNP, och skapar nästan en tiondel av alla arbetsplatser. Den formar landskap och de människor som bebor dem. En halv miljon hotellrum byggs varje år i världen. Lofoten är den plats i Norden där plattformen Airbnb ökar mest.

Jag läser om en turist som beskrev det makalösa i att se hur solen fortfarande kastar sitt ljus över världen efter midnatt. Han kallar det för sin resas mest *autentiska ögonblick*. En annan berättar hur han vid ankomsten till Å på Lofotens södra spets möttes av en fiskare som bjöd på en skiva tørrfisk, och omtalar det som en verkligt *autentisk erfarenhet*. Många Lofoten-turister talar om själva resandet som autentiskt-i-sig. Ett tillstånd där vi borttryckta från vardagens normalitet kan möta nya eller bortträngda sidor av oss själva. På semestern är vi som mest utanför vardagen, och där upplever man livet som mest verkligt – även om det man reser till och tittar på är artificiellt skapat.

Tio dagar stannar jag i Lofoten, först i Svolvær, därefter på Skrova. Tio dagar, märker jag fort, är en alldeles för kort tid för att komma nära en plats. För att lära känna den måste man vara där betydligt längre, i landskapet, med händer och kropp. Inte bara sitta vid ett fönster och titta på det. Inte bara promenera genom det,

på redan upptrampade stigar. Det är för lite tid – framförallt på vintern då dagarna är korta och ibland ogästvänligt våta –, för att lära känna landskapet, veta hur havet står vid ebb och flod, se hur landskapet fluktuerar genom månfaserna och över årstiderna. Trots att ön Skrova inte är stor till ytan hinner jag bara få en glimt av dess helhet; den besökare som tror sig »vara färdig« med en plats efter en weekend avslöjar snabbt sin ignorans.

Men kanske är det just för att jag inte hinner ta in denna plats och bli bekant med den som mitt eget landskap tycks träda fram med allt större klarhet. Backtimjan som blommar violett nästan hela sommaren på gistvallen, från mörkt lila till ljusst till mörkt igen när blommorna drar sig samman. Havsfåglarnas rörelser kring det lilla berg som vi kallar för Måsberget. Svalans jakt precis vid havsytan, och synen av väldiga, mörka moln som ofta tornar upp sig vid fastlandet men aldrig når ut till ön. De bleknade fotografierna och känslan av verktygens spruckna trä i handen. Laxens lek i älvens klara vatten. ■

1 Några månader senare får jag möjlighet att se fotografiet på nytt och jag inser att jag minns fel. Fotografiet är inte svartvitt utan i färg och morfar sitter inte i en gammalmodig skötbåt utan i en enklare motorbåt från 60-talet, han är inte klädd i fiskarens sydväst och oljerock utan bär flytväst ovanpå en ledig kofta. Hans blick kan kanske beskrivas som uppmärksam och den riktar sig visserligen mot horisonten, men den är mer avslappnad än jag minns den som. Han är nybliven pensionär och långt ifrån sin yrkesfiske ungdom, bredvid honom sitter min mormor. Jag inser att jag blandat samman fotografiet med en liten reproduktion i färg som hänger på dasset som tecknar två äldre, väderbitna fiskare på ett stormigt hav. I mitt minne har dessa två bilder smält samman och bildat en tredje som jag såg alldeles tydligt framför mig.